HISTORICKÝ ZÁBER PUŠKINOVEJ „DIMITRIÁDY“ OD PANOVANIA VASILIJA II. PO TEMNÉ ČASY SMUTY

ANNA A. HLAVÁČOVÁ
Ústav divadelnej a filmovej vedy Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Abstrakt: Cieľom štúdie je ukázať, že v dráme *Boris Godunov* nespracúval Puškin len udalosti, ktoré sa stali okolo roku 1600, ale sa dotkol aj problematiky starších dejín, ktorá ich ovplyvnila: konkrétne polarizácie, ktorá nastala po Florentskom koncile (1439). Hoci tento koncil potvrdil kultúrnu pluralitu, uznal platnosť oboch obradov i oboch znení kréda, za panovania moskovského veľkokniežaťa Vasila II. Temného bol odmietnutý.

O 160 rokov sa o revíziu odmietavého postoja pokúsil Dimitrij Samozvanec, ktorý chcel nahradiť sekluzionistický obraz Ruska ako poslednej bašty pravej viery mesianistickou víziou zjednotenia kresťanstva a oslobodenia Konštantínopolu.

Keď sa v Puškinovej dráme *Dimitrij* objaví po prvý raz, pôsobí presvedčene a odhodlane – okamžite uvádza názorovú pozíciu, ktorú reprezentuje. Štúdia poukazuje na fakt, že slovo Východná bolo pri revízii nahradené adjektívom Severná. Skutočnosť pripisuje vôli autora – jeho úsiliu o maximálnu presnosť. Puškin medzi rokmi deliacimi obe verzie (1825 a 1831) nesporne prešiel aj určitou evolúciou ako historik, a tak upresnenie z roku 1831 naznačuje prehĺbenie jeho poznania odlišných dejín gréckej a slovanskej časti byzantského obradového univerza.

Dosiaľ sa problematika rusko-poľského konfliktu v čase smuty videla zjednodušene ako latinsko-byzantský kultúrny zápas. Avšak u Puškina je Dimitrij, práve tak ako v dejinách, predstaviteľom tretej – uniatskej – orientácie. Grigorij Otrepiev, alias Dimitrij (1605 – 1606) prichádza z miesta opozície voči Borisovi Godunovovi a jeho suite – z Čudovho monastiera v moskovskom Kremli. Prichádza, aby „urobil zázrak“, ako sám hovorí v Puškinovej dráme. Vzkriesenie zavraždeného cárovića je pre neho a jeho stúpencov len podmienkou iného „vzkriesenia“. Oduševnený ideou Florentskej únie, pretrvávajúcej v jeho rodnej Galícii a medzi uhorskými uniatmi, vzdialenými od Moskvy i od Ríma, chce oslobodiť Konštantínopol. Neuskutoční to, lebo krátko po nástupe na trón je zavraždený.

Tragický konflikt okolo roku 1606 mohol pochádzať aj z neporozumenia medzi Poliakmi, ktorí prijali lokálnu Brest-Litovskú úniu (čím sa ocitli v jurisdikcii Ríma) a Dimitrijom, ktorý bol ešte stále stúpencom snemu vo Florencii (všetci kresťania byzantského obradu patria do jurisdikcie Konštantínopolu). V tomto kontexte Dimitrij zjavne zastával pluralistickejší koncept kresťanstva. Puškin jeho pozíciu v dejinách chápal, a – ako svedčí dramatická postava Dimitrija, ktorú vytvoril – zmýšľal o ňom so sympatiou.

Kľúčové slová: Puškin, Východná cirkev, Severná cirkev, Florentská únia, Dimitrij, inkluzívna mesianistická vízia

Toho roku bol Puškin ťažko chorý. Choroba je ako malá smrť – otvára priestor na rozmýšľanie o vlastnej minulosti a budúcnosti. Básnik v priebehu rekonvalescencie veľa čítal. Deviaty zväzok *Dejín ruského impéria* ho povzbudil, keďže v opisoch excesov samoderžavia sa Karamzin vzdialil od hlavnej tézy diela, ktorou je obhajoba silnej centralizovanej moci. Puškin to považoval za výzvu zájsť ešte ďalej a pustil sa do písania drámy. Dokončil ju 7. novembra 1825. O päť týždňov sa odohralo Povstanie

dekabristov[1], čo ovplyvnilo verejnú recepciu básnikovej dejinnej vízie. Ale Puškinov román s Kleió sa tým neskončil.

Múza histórie, ty nemlčíš ani inter armas! Nesprávaš sa ako náladová milenka, si skôr dobrý priateľ, čakáš básnika na mieste, kde ste sa rozlúčili. Puškinov vzťah ku Kleió bol veľmi hlboký, alebo – vyjadrené vedeckejšie – básnik bol vynikajúcim historikom. Chester Dunning píše: „Väčšina štúdií na tému Borisa Godunova sa venovala málo, ak vôbec Puškinovmu intenzívnemu záujmu o dejiny jeho krajiny. Nezachytili sofistikovaný spôsob, akým mladý básnik narábal s inými prameňmi ako je Karamzin. Je to škoda, lebo Puškin bol historikom pozoruhodných schopností. Napokon, v roku 1831 ho cár Nikolaj I. menoval oficiálnym ruským historikom laureátom (istoriograf) – druhým vôbec, po Karamzinovi. Treba mať na pamäti, že v tých časoch sa na históriu a literatúru nehľadelo ako na oddelené disciplíny.“[2]

Poukazujúc na „slabo pochopené povstania späté s Dimitrijom samozvancom v čase smuty“ a pretrvávajúci vplyv Puškinovho ľúteho nepriateľa Fadeja Bulgarina[3] na recepciu Puškina – historika, americkí bádatelia Dunning a Emerson interpretujú problematiku jeho verzií *Borisa Godunova* s hlbokým ponorom. Pomenovanie religionistického kontextu diela však ponechali autorke tejto štúdie. Jej úlohou je ukázať, že v dráme *Boris Godunov* Puškin nespracúval len udalosti odohrávajúce sa okolo roku 1600, ale dotkol sa aj problematiky starších dejín, ktorá ich ovplyvnila: konkrétne polarizácie, čo v krajine nastala po Florentskom koncile.

Na tomto mieste sa neobídeme bez krátkej dejinnej rekapitulácie. Florentský koncil s hojnou byzantskou i latinskou účasťou bol prvý v dejinách, ktorý nezápasil s herézou. Vyhlásením únie 6. júla 1439 snem potvrdil kultúrnu pluralitu, uznal platnosť oboch obradov i oboch znení kréda. Po tomto akte účastníci koncilu odniesli úniu do miest, ktoré zastupovali. 1. októbra 1440 Izidor, metropolita Kyjeva a celej Rusi, slávnostne prečítal dekrét zjednotenia v Kyjeve – tamojšie spoločenstvo ho prijalo. Na Kvetnú nedeľu roku 1441 prečítal Izidor ten istý dekrét aj v Moskve. Tam však o niekoľko dní nasledovalo odmietnutie únie moskovským veľkokniežaťom Vasilijom II. Temným a uväznenie metropolitu, ktorý ju priniesol. Jeho biskupský stolec zostal niekoľko rokov vakantný, až kým Vasilij II. nevymenoval za metropolitu Jonáša (1448). V tom čase bolo v hre nebezpečenstvo osmanskej expanzie, čo nielenže urýchlilo podpísanie Florentskej únie, ale spôsobilo aj to, že Konštantínopol nešiel do konfliktu s Moskvou. Napokon, pre polarizáciu gréckeho kléru bola únia v Konštantínopole vyhlásená až 12. decembra 1452, a už o pár mesiacov, 7. apríla 1453, Byzanciu dobyli Turci.

---

[1] „Puškin by bol z duše súhlasil s prenikavým komentárom Piotra Viazemského, ktorý tvrdil, že dekabristi protestovali voči názorom obsiahnutým v Karamzinových Dejinách.“ DUNNING, Chester. The Exiled Poet-Historian. In *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 57.

[2] DUNNING, Chester. The Exiled Poet-Historian. In *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin´s Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 52.

[3] „Citovaním politicky korektných znalcov čias smuty sa Bulgarin usiloval znemožniť Puškinovu interpretáciu Dimitrija. Samozvancov úspech bol podľa Bulgarina výsledkom poľských katolíckych intríg, a nie dôsledkom pohybu nešťastných ruských más – ako to naznačil Puškin.“ DUNNING, Chester. The Tragic Fate of Pushkin's Comedy. In *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), pp. 106 – 107.

Jazdecká socha Skanderbega v Skopje, archív autorky.

Florentský koncil mal veľa stúpencov medzi biskupmi, teológmi a umelcami. No ohlas u rytierov bol oveľa menší. Prvá vlna mužov ochotných bojovať za jeho ideu padla pri Varne, na Kosovom Poli, na hradbách Konštantínopolu a situáciu nezvrátili ani čiastkové úspechy rodoských rytierov, Jána Huňadyho či Skanderbega[4].

Energiu veľkých európskych národov v tom čase viazali vlastné záujmy, a tak spoločnú vec v západnom svete hájili len Uhri (Slovensko bolo v tom čase významnou súčasťou Uhorského kráľovstva). Uhorskú pozíciu sčasti vysvetľuje pocit reálneho zakúšania hrozby, ale významná je aj skutočnosť, že uhorskí Maďari boli kristianizovaní pomerne neskoro a tak nemali podiel na konflikte východného a západného kresťanstva, zatiaľčo u uhorských Slovanov nikdy úplne nevymizla vďačnosť za byzantskú misiu, ktorá im priniesla Evanjelium.[5]

[4] Na Balkáne osobnosť Skanderbega prešla mnohými apropriáciami. Niektoré sú podivné, ako svedčí jeho jazdecká socha v moslimskej časti Skopje. Kniha *Mojot Skenderbej (Môj Skanderbeg)* od Dragi Mihajlovskeho sa usiluje odstrániť interpretačný nános – za informáciu o nej vďačím macedónskemu kolegovi Zvonkovi Taneskemu. Na tomto mieste len pripomeňme, že Georgios Kastrioti (1405 – 1468) bol popredným nasledovníkom Florentského koncilu. To znamená, že mal vedomie o principiálne rovnakej podstate kresťanskej viery na byzantskej a latinskej strane, a preto vnímal otomanskú expanziu ako hlavnú hrozbu tých čias. Nezastával nacionalistické, lež univerzalistické záujmy. Preto jeho nasledovníci patrili k rôznym etnikám (Slovania, Valasi, Gréci a Albánci) a on sám bol v spojenectve s pápežmi svojej doby.

[5] Málokto si uvedomuje, že Poľsko 15. storočia sa svojimi postojmi líšilo od Uhorska, a nie vždy bolo na strane Florencie. Napokon, v tom čase bola Litva z veľkej časti pohanským, a teda misijným územím.

Niekedy sa úsilia Balkáncov a Uhrov stretli, a tak Skanderbeg bojoval proti Turkom spolu s Jánom Huňadym. Ako vzory odporu pripomína týchto hrdinov aj neo-latinská dramatická literatúra a folklór.

II

Ďalší hrdina tohto druhu prichádza na dejinnú scénu až o 160 rokov. Prichádza pod menom Dimitrij, s nárokom na ruský trón. Jeho iniciatíva končí tragicky. Aj preto sa neskôr Dimitrij stáva jedným z najvýznamnejších historických predobrazov postáv svetovej dramatickej spisby. V tejto štúdii sa zameriame len na Puškinovho *Borisa Godunova*[6], kde sa Dimitrij pokúša o revíziu odmietavého postoja Moskvy k Florentskej únii. Dimitrij chce nahradiť sekluzionistický obraz Ruska ako poslednej bašty pravej viery mesianistickou víziou zjednotenia kresťanstva a následného oslobodenia Konštantínopolu.

Ak sa sústredíme na vizionársku dimenziu postavy Dimitrija, vidíme, že básnik utváral jeho charakter prostredníctvom prvkov ľudovej rozprávky: zrodenie hrdinu v spánku (v danom kontexte prebudením z nočnej mory, kedy sa Griška rozhodne vziať na seba úlohu cároviča, aby pomstil jeho vraždu), prechod cez hranicu, prísne podmienky nevesty, kráľovstvo a svadba, súcit s trpiacim koníkom, usnutie v spánku pod ochranou prozreteľnosti. „Хранит его, конечно, провиденье,“ – hovorí Puškin prostredníctvom postavy svojho predka s rovnakým menom. Avšak invariantné znaky a archetypálne vzorce neznamenajú príklon básnika k metahistorickému stvárňovaniu témy. Sú len nástrojom, ktorým Puškin vyjadruje Dimitrijovu blízkosť k ľudu a ktorým približuje postavu publiku. Múdre riešenie, ak si uvedomíme, že veľa riadkov z prehovoru Chruščova bolo v tlačenej verzii vyškrtnutých, pretože svedčili o ľudovej podpore samozvancovi. „Puškinov sympatizujúci a historicky verný portrét samozvanca Dimitrija mal publikum úmyselne šokovať, a to nielen pre efekt. Štúdium prameňov básnika viedlo k vážnym (a nebezpečným) záverom o Dimitrijovi a vzburách, ktoré ho vyniesli k moci.”[7]

Scéna na Devičom poli ukazuje inscenovanú kampaň pre „živelne konajúci manipulovaný ľud bez prístupu k širším obzorom.”[8] Dimitrij bol pripravený otvárať národu širšie horizonty: robil tak v listoch, spomínaných v reči Godunova adresovanej patriarchovi:

Вы знаете, что наглый самозванец
Коварные промчал повсюду слухи;
Повсюду им разосланные письма
Посеяли тревогу и сомненье;
На площадях мятежный бродит шепот,
Умы кипят... их нужно остудить;

[6] Táto štúdia cituje len pasáže verzie drámy z roku 1825.

[7] DUNNING, Chester. The Exiled Poet-Historian. In *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 68.

[8] EMERSON, Caryl. The Ebb and Flow of Influence. In DUNNING, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 205.

Puškina nezamestnáva dynastická legitímnosť samozvanca, preto jeho dejinnú interpretáciu nevyvráti nejaký parciálny historický objav. Zaujíma ho zápas spoločensko-historických síl v jeho komplexnosti – nielen ľud (narod, rus.), ale aj aristokracia a klérus.

Tu sa otvára priestor pre otázku: Prečo cár a klérus hneď identifikovali samozvanca ako Grišku Otrepieva? Povrávalo sa o heretických názoroch, ktoré mal predtým, ako sa stal mníchom.[9] O aký typ herézy išlo? „Podľa Karamzina a ďalších historikov, mnísi z Čudovho kláštora boli zapletení do pokusu zosadiť Borisa."[10]

Bola príčinou ich úsilia regicída alebo Godunovovo zasahovanie do cirkevných záležitostí? Možno aj oboje, no s istotou to nevieme. V každom prípade, duchovná elita sústredená v Čudovom kláštore predstavovala určitú vnútornú opozíciu. Vie sa, že dedo Grigorija Otrepieva, Zamiatin, bol v tomto kláštore mníchom – s veľkou pravdepodobnosťou práve on slúžil Puškinovi ako model postavy Pimena. Puškin otvára otázku kráľovraždy v *Pimenovej kélii* a *Pri kláštorných múroch* – scéne, ktorá musela byť úplne vypustená v tlačenej verzii. Cez Pimena otvára problém pravdy a spravodlivosti v duchovnej rovine, cez postavu Zlého mnícha ukazuje priamu výzvu do boja o moc.

Что, когда бы наш царевич из могилы вдруг воскрес... Griškova fantázia by bola zostala nevinná, nebyť starého mnícha[11], ktorý ho podnecuje, aby ju stelesnil. V celej hre niet nijakej postavy na poľskej strane, ktorá by sa svojou negativitou vyrovnala temnej bezmennej postave z Kremľa – už vzhľadom na jej existenciu nemôže byť samozvanec redukovaný na nástroj zahraničnej propagandy. To bol dôvod pre škrt celej scény a úplnú eliminácia postavy Zlého mnícha.

No táto scéna je povedľa chýrov o samozvancovi len súčasťou expozície (od scény s Griškom v kláštornej cele po krčmu na Litovskej hranici) pre jeho entrée ako Dimitrija. Keď sa v Puškinovej dráme Dimitrij objaví po prvý raz, pôsobí presvedčene a odhodlane – okamžite uvádza názorovú pozíciu, ktorú reprezentuje:

Нет, мой отец, не будет затрудненья;
Я знаю дух народа моего;
В нем набожность не знает исступленья:
Ему священ пример царя его.
Всегда, к тому ж, терпимость равнодушна.
Ручаюсь я, что прежде двух годов[12]

---

[9] DUNNING, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 469.

[10] EMERSON, Caryl: The Ebb and Flow of Influence. In DUNNING, Chester (Ed.): *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 205.

[11] „Našou tézou je, že Puškin vypustil pasáže, ktoré sa – politicky, esteticky, a v kontexte špecificky ruskej filozofie dejín – javili škandalózne." EMERSON, Caryl. The Ebb and Flow of Influence. In DUNNING, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 195. S Emersonovej systematickým prístupom k cenzúre možno súhlasiť, no vydaná verzia nimi nebola zničená – na úpravy Puškin pristúpil zrejme práve preto, že zachovali integritu jeho dejinnej vízie. Existencii dvoch verzií dnes vďačíme za reflexívny priestor, ktorý otvára ich komparácia – práve variantné miesta odhaľujú citlivé témy.

[12] Na tomto mieste môžeme obdivovať Puškinovu konštrukciu Dimitrijovej reči, plne zodpovedajúcu historickým dátam. Dimitrij panoval len rok, a tak nemohol dodržať slovo. Puškin však zároveň naznačuje, že historická voľba, ktorú Dimitrij predstavoval, nebola len utópiou.

Весь мой народ, вся Восточная[13] церковь
Признают власть наместника Петра.

Citované slová naznačujú predošlú konverzáciu a podľa všetkého nadväzujú na jezuitove obavy ohľadom výhľadov na úspešnú realizáciu samozvancovho zámeru, na čo Dimitrij reaguje s cieľom rozptýliť jeho pochybnosti.

Tento fragment drámy zostal v cenzurovanej tlačenej verzii bezo zmien, no slovo Восточная bolo nahradené adjektívom Северная[14]. Dunning to komentuje: „Z neznámych dôvodov Puškin vo verzii Borisa Godunova z roku 1831 zmenil referenciu z Východnej cirkvi na Severnú.“[15]

Hoci sa udiala v kontexte cenzorských podnetov na škrty a úpravy, podľa mňa táto zmena nastala z vôle autora – príčinou bolo Puškinovo úsilie o maximálnu presnosť. Puškin medzi rokmi, deliacimi obe verzie, nesporne prešiel aj určitou evolúciou ako historik. Upresnenie z roku 1831 naznačuje prehĺbenie jeho poznania odlišných dejín gréckej a slovanskej časti byzantského obradového univerza. Južná časť pravoslávneho kresťanstva, ktorú predstavujú Gréci, Florentskú úniu prijala už 160 rokov pred objavením sa Dimitrija. Preto táto úloha zostáva už len severnej časti kresťanstva – Slovanom.[16]

Použitie v týchto súvislostiach neobvyklého prídavného mena namiesto tradičnej dvojice Východné – Západné, naznačuje, že Puškin do termínu Северная церковь mohol zahrnúť nielen Rusov, no i Poliakov, ktorým takýmto spôsobom odkázal, že jednotu nemožno dosiahnuť uniformizáciou.[17]

Tvorivý duch dokáže vyhrať nad cenzormi a je znakom génia, ak protivníkov porazí jedným slovom. Obe verzie drámy možno nazerať ako textový korpus – už preto by sme istotne nemali podceniť necenzorovanú verziu *Borisa Godunova* z roku 1825. No ani „cenzorovanú" hru z roku 1831 by nebolo správne onálepkovať ako jednoznačný Puškinov krok späť.

III

Argumentov k predloženej interpretácii je viacero.

Fomičev interpretuje samozvancove slová o pápežovi – nástupcovi Petra – ako ironické. Ale prečo by sme nemali predpokladať, že postava hovorí vážne? Na moje sklamanie, najnovšie akademické vydanie z roku 2008 cituje starý prameň (Чистяков, 1847), a to bez akejkoľvek problematizácie: „Samozvancova reč sa mení v závislosti od toho, ku komu sa obracia. V rozhovore s pátrom Czernikowskim nehovorí o pra-

[13] Je zvláštne, že komparatívne vydanie oboch verzií Puškinovej drámy uvádza výraz Восточная церковь (1825, 1831). Pozri ПУШКИН, Александр С.: *Борис Годунов*. Санкт-Петербург: в типографии департамента народного просвещения, 1831, стр. 66. In ФОМИЧЕВ, Сергей – ВИРОЛАЙНЕН, Мария. Комментарии. ПУШКИН: *Борис Годунов*. Москва : Новое издательство, 2008. ISBN 978-5-98379-107-7.

[14] ПУШКИН, Александр С. *Борис Годунов*. Полное собрание сочинений в 10 томах. Том V. Издательство академии наук. Москва, 1958, стр. 269.

[15] DUNNING, Chester (with Caryl Emerson, Sergei Fomichev, Lidiia Lotman and Antony Wood). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 482.

[16] Preto sa Dimitrij oslovením „syny Slavjan" obracia k armáde ako jednej entite.

[17] Rím spravidla kritizoval prechmaty Poliakov (praktika prekrsťovania) ako cudzie duchu Florentského koncilu.

voslávnej cirkvi, ale len o východnej, rímskeho biskupa nenazýva pápežom či svätým otcom, ale následníkom Petra: záverečným amen evokuje obrad, ktorého sa pridŕža."[18]

Uvedenú situáciu oveľa zmysluplnejšie vykladá Caryl Emerson, ktorá hovorí o autorom obdivovanej postave Dimitrija ako o „dokonalom poslucháčovi, ktorý ľahko uspokojí potreby iných, keďže pre seba potrebuje tak málo."[19]

Ak samozvanec hovorí vážne, v ašpirácii na ideál zjednoteného kresťanstva prídavným menom Severná špecifikuje oddelené územie byzantského obradového sveta. Na druhej strane, vo vzťahu k rímskemu biskupovi vraví len o neodškriepiteľnom – o historickej následnosti pápežov na Petrovom apoštolskom stolci. Nezmieňuje nijaký zvláštny titul, ktorý pápežstvo nadobudlo v kontakte so stredovekou sekulárnou mocou, a tak v hre nenastáva jazyková situácia, aká by bola predpokladom ironického tónu od predstaviteľa byzantského kultúrneho univerza. To je typický postoj prívržencov Florentskej únie: súhlas so zjednotením, ale rezervovaný postoj k rímskemu primátu[20], akási tretia, konciliárnejšia cesta.

Hoci Dimitrij – na veľké sklamanie poľského kléru – zjavne praktizoval byzantský obrad, šírili sa aj chýry o jeho tajnej konverzii na katolicizmus. Toto a všetky podobné protirečenia v charaktere samozvanca zmiznú, ak Dimitrija vnímame ako uniata, konzekventného v myslení a konaní. Pozrime sa však lepšie na odpoveď, ktorú dostáva od Pátra:

Pater
Вспомоществуй тебе святый Игнатий,
Когда придут иные времена.
А между тем небесной благодати
Таи в душе, царевич, семена.
Притворствовать пред оглашенным светом
Нам иногда духовный долг велит;
Твои слова, деянья судят люди,
Намеренья единый видит бог.

С а м о з в а н е ц
Amen.[21] Кто там?

Pátrovo požehnanie sa interpretovalo[22] ako referujúce k Ignácovi Antiochijskému, pričom sa argumentovalo tým, že bolo vyslovené v roku 1605, zatiaľčo Ignác z Loyoly (1491 – 1556) bol kanonizovaný až v roku 1622. Lenže tu treba uvážiť, že postava Pátra je jezuitom a že svätci sú medzi ľudom a osobitne v nimi založených rádoch často

[18] ФОМИЧЕВ, Сергей – ВИРОЛАЙНЕН, Мария. Комментарии. In ПУШКИН, Александр С. *Борис Годунов*. Москва : Новое издательство, 2008. ISBN 978-5-98379-107-7, стр. 280.

[19] EMERSON, Caryl. The Ebb and Flow of Influence. In Dunning, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 214.

[20] Biskup Ríma bol vnímaný ako primus inter pares (prvý medzi rovnými), a nie nadradený.

[21] WOOD, Antony. *Comedy about Tsar Boris and Grishka Otrepiev*. Translation in DUNNING, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 344.

[22] Zdroj citovaný v poznámke 17.

uctievaní pred ukončením procesu svätorečenia. Preto vedomý anachronizmus z Puškinovej strany možno chápať ako veľmi funkčnú poetickú licenciu, ktorá v zásade neprotirečí skutočným dejinám.

Dimitrij Ivanovič

Po prosbe o požehnanie, adresovanej západnému svätcovi, nasleduje pragmatická rada, na ktorú samozvanec reaguje slovom Amen, a hoci toto slovo zdieľa latinská liturgia s byzantskou, v tomto bode už možno hovoriť o irónii[23]. Samozvanec je ako byzantínec už zmienkou o osobitnom patronáte zakladateľa jezuitov „tlačený“ ísť ďalej než by chcel, ale rozhodne sa vyhnúť konfliktu: inváziu druhého zastaví radšej ironickou bodkou. Pravdaže, irónia trvá len okamih a realizuje sa iba vo vzťahu k úprimnosti. Keďže odcudzovací efekt nevyhnutne závisí od ilúzie, dramatický charakter nemožno vytvoriť výlučne z irónie.

O tom, že samozvanec sa k jezuitovi nespráva submisívne, svedčí aj Dimitrijov monológ po stretnutí s Marínou – signifikantné je paralelné použitie slovies:

Нет – легче мне <u>сражаться</u> с Годуновым
Или <u>хитрить</u> с придворным езуитом...

Pravdaže, v hre sú aj prvky smiechu a irónie – ako homofónne hry, vznikajúce v zvukovom priestore medzi rôznymi jazykmi. Ale ani tieto hry nie sú samoúčelné – slúžia na oddelenie cára od cudzineckej armády: „Quoi? quoi? – Ква! ква! тебе любо, лягушка заморская, квакать на русского царевича; а мы ведь православные...“ Zámena cudzej vrany (z prvej verzie) za cudziu žabu (v druhej verzii) na báze podoby zvukov vydávaných oboma druhmi zvierat svedčí o básnikovej hravosti: na tomto mieste vynútenej revízie diela sa Puškin zjavne zabával.

Na základe rozdielu medzi verziami z rokov 1825 a 1831 sa nám ponúkajú dve možnosti interpretácie *Borisa Godunova*. Na jednej strane je didaskalia *(Народ безмолвствует),* na druhej hlasné zvolanie: „да здравствует царь Димитрий Иванович!“

Fomičev verziu so zvolaním ľudu komentuje slovami: „Mohol to Puškin myslieť vážne? Určite nie.”[24] Ale prečo nie? Caryl Emerson je kritická k takému nedostatku citu pre dejiny a argument, že žáner nutne ovplyvňuje zobrazenie udalostí, hľadá vo vplyve školskej drámy 17. storočia.[25] Od básnikovho obdivu k stredovekým mystériám a voľbe archaického rámca pre jeho dielo upriamuje našu pozornosť na flash-

[23] Slová *Pater* a *Amen* sú vytlačené latinkou v publikovanej verzii (1831) ako i v rekonštruovanom rukopise (1825).

[24] EMERSON, Caryl. Tragedy, Comedy, Carnival, and History on the Stage. In DUNNING, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin´s Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 166.

[25] EMERSON, Caryl. The Ebb and Flow of Influence. In DUNNING, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy.* Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 200.

backový záver[26], ukončený po vzore letopiscov slovami: *Sláva Otcu i Synu i Duchu svätému. AMEN.*

Básnikovo použitite doxológie nemožno považovať za ironické, ani ak je zvolený rámec výsledkom jeho hry na dávno zašlú dobu. Veď nasleduje po evokácii „skutočnej kalamity"! Takáto koncovka je skôr znakom zmierenia sa s udalosťami, ktoré sa už neodstanú, a výrazom básnikovej viery v prozreteľnosť.

Puškin síce nikdy neukazuje Borisa a Dimitrija v priamej konfrontácii, ako by sme očakávali z názvu prvej verzie drámy, no, verný histórii, zvažuje ich postoje, využívajúc radikálnu symetriu situácií na vyjadrenie archetypálnej dilemy ruskej spoločnosti. V týchto súradniciach je osud Borisa Godunova nemenej tragický ako osud Dimitrija, ktorý má aj vlastnosti romantického hrdinu, pokúšajúceho sa zmeniť chod dejín. Za vlády krutého oportunistu Vasilija Šujského sa ruské dejiny menia na krvavú frašku. Absencia akéhokoľvek programu je príčinou, pre ktorú Šujský nedokázal „pochovať" zavraždeného samozvanca. „Puškin nestrpel pád do historického nihilizmu"[27], a tak za hlavnú príčinu, pre ktorú odstúpil od zámeru trilógie[28], bola jeho neochota nechať Dimitrija zomrieť v časopriestore vlastnej hry. Svojho hrdinu sa rozhodol opustiť v momente, keď usne spolu s ideou, ktorú predstavuje.

Vzdychy Grišku Otrepieva o putovaní z kláštora do kláštora vyjadrujú aj situáciu jeho súčasníkov z rodu Romanovovcov a ďalších šľachtických rodín, ktoré Godunov poslal do exilu. Viacerí historici hovoria o účasti rodov Romanov a Nagoj na objavení sa cárovića Dimitrija v Poľsku a Litve. Rivalom Godunova bol Fiodor Romanov, budúci patriarcha a otec Michaila, ktorý sa v roku 1613 stal zakladateľom vládnucej dynastie. Hoci sa za vlády Godunova osudy Romanovovcov a Dimitrija stretli, ich zámery boli odlišné. Historický naratív odobrený Romanovovcami sa starostlivo dištancoval od Dimitrija, čo svedčí o tom, že samozvancova dejinná úloha nebola čisto inštrumentálna. U Puškina je Dimitrij, práve tak ako v dejinách, predstaviteľom tretej – uniatskej – orientácie, čo o menovaných rodoch nemožno tvrdiť.

Hoci sa problematika rusko-poľského konfliktu v čase smuty dosiaľ vnímala zjednodušene ako latinsko-byzantský kultúrny konflikt, uvedené skutočnosti poukazujú na zápas síl vo vnútri ruskej spoločnosti, a tak aj na pokus dištancovať sa od zodpovednosti za priebeh udalostí, ktoré nastali po odstránení Dimitrija. „Puškin bol vynikajúci historik, ktorý chápal úskalia prameňov o Dimitrijovi, ovplyvnených propagandou"[29] a „musel byť opatrný, keď verejne hovoril o historickej postave, zavrhnutej cirkvou, štátom a dynastiou Romanovovcov."[30]

---

[26] „Koniec komédie, v ktorej je hlavnou postavou cár Boris Godunov" pripomína pôvodný názov hry uvádzajúci letopočet od stvorenia sveta: *Komédia o skutočnej kalamite, ktorá sa stala moskovskému štátu, o cárovi Borisovi a Griškovi Otrepievovi, napísaná sluhom božím Alexandrom, synom Sergeja Puškina roku 7333, v starodávnom meste Voronič.*

[27] EMERSON, Caryl. *Tragedy, Comedy, Carnival, and History on Stage*. In Dunning, Chester (Ed.). *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy.* Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 179.

[28] Druhá hra zamýšľanej trilógie sa mala volať *Dimitrij samozvanec*, titul tretej mal znieť *Cár Vasilij Ivanovič Šujský.*

[29] DUNNING, Chester. The Problem of Boris Godunov. In *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin´s Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 39.

[30] EMERSON, Caryl and DUNNING, Chester. Reconsidering History. In *The Uncensored Boris Godunov. The Case for Pushkin's Original Comedy*. Wisconsin : Center for Pushkin Studies, 2006. ISBN 0-299-20764-1 (pbk), p. 10.

Po vláde Ivana Hrozného, zodpovedného za mnoho zločinov vrátane vraždy metropolitu Filipa II. (1568), nasledovala vláda regenta Borisa Godunova, ktorý založením patriarchátu (1589) ukončil proces započatý odmietnutím Florentskej únie Vasilijom II. Temným. Moskva sa stala de jure úplne nezávislá v cirkevných záležitostiach.

V snahe položiť medze moskovskému centralizmu konštantínopolský patriarcha Jeremiáš na spiatočnej ceste z Moskvy, kde sa zúčastnil založenia patriarchátu, ustanovil za metropolitu Kyjeva a Galície Michaila Rogožu. Pár rokov nato nasledovali lokálne únie ako sebaobranná odpoveď na možné nároky Moskovského patriarchátu. Michail Rogoža s legátmi Ríma a Konštantínopolu sa účastní prvej z nich: Brest-Litovskej únie (1595). V porovnaní s Florentskou je novosť Brest-Litovskej únie v prechode uniatov z konštantínopolskej správy pod rímsku, čím sa nevyhnutne posilňuje problematický kultúrny vplyv latinského sveta na značnú časť kresťanstva byzantského obradu.

No v tom istom čase nie je na tom dobre ani Moskva. V situácii podriadenosti cirkevnej hierarchie cárovi sa jedinou nádejou stáva revízia ruského postoja k Florentskej únii. Za daného stavu ju môže iniciovať jedine panovník. Ale kde nájsť vzdelaného monarchu – teológa?

A práve vtedy z miesta opozície voči Borisovi Godunovovi a jeho suite – z Čudovho monastiera, teda z Kláštora zázraku v moskovskom Kremli – prichádza Grigorij Otrepiev, alias Dimitrij (1605 – 1606). Prichádza, aby „urobil zázrak“, ako sám hovorí v Puškinovej dráme.

Под клобуком, свой замысел отважный
Обдумал я, готовил миру чудо –

Vzkriesenie zavraždeného cároviča je pre neho a jeho stúpencov len podmienkou iného „vzkriesenia“. Oduševnený ideou Florentskej únie, pretrvávajúcej v jeho rodnej Galícii a medzi uhorskými uniatmi – vzdialenými od Moskvy i od Ríma – chce oslobodiť Konštantínopol. Neuskutoční to, lebo krátko po nástupe na trón je zavraždený.

Ak sa vrátime k prekvapivej zmienke o sv. Ignácovi, ktorý bol v čase udalostí zachytených v dráme novým západným svätcom, zistíme, že tento detail signalizuje zmenu kultúrnej paradigmy. Kým legát Possevino v roku 1581 niesol do Moskvy ešte stále dekréty Florentskej únie[31] (napriek tomu, že sa u neho prejavovala už aj určitá predpojatosť voči uniatom), jezuitskí súčasníci Dimitrija sa prikláňali k lokálnej Brest-Litovskej únii (1595).

Tragický konflikt z roku 1606 mohol pochádzať aj z neporozumenia medzi Poliakmi, ktorí prijali lokálnu Brest-Litovskú úniu (čím sa ocitli v jurisdikcii Ríma) a Dimitrijom, ktorý bol ešte stále stúpencom snemu vo Florencii (podľa ktorého všetci kresťania byzantského obradu patria do jurisdikcie Konštantínopolu). V tomto kontexte Dimitrij zjavne zastával pluralistickejší koncept kresťanstva. Puškin jeho pozíciu v dejinách chápal, a – ako svedčí dramatická postava Dimitrija, ktorú vytvoril – zmýšľal o ňom so sympatiou.

[31] Florentská únia sa uskutočnila na základe súznenia latinských a byzantských svätcov.

Jeden z predkov Alexandra Puškina, Gavrila Puškin, patril tiež k Dimitrijovým sympatizantom. Niečo tajomné možno azda vidieť aj v osobnom stretnutí Nikolaja I. a Alexandra Puškina v Čudovom kláštore krátko po cárovej korunovácii 8. septembra 1826[32]. Veď práve v tomto mieste kedysi väznili metropolitu Izidora (1441), práve odtiaľto ušiel okolo roku 1600 Dimitrij, hrdina Puškinovej hry...

A HISTORICAL SCOPE OF PUSHKIN'S DRAMA ON DMITRY FROM THE REIGN OF VASILY II, THE BLIND, TO THE TIME OF TROUBLES

Anna A. HLAVÁČOVÁ

My thesis is that, in his drama *Boris Godunov*, Pushkin did not work solely on the Time of Troubles, but having chosen events that happened around 1600 he opened up the older issues that shaped them. Namely this concerns the polarization that occurred after the Council of Florence (1439). Although this council confirmed cultural plurality and recognized both Latin and Byzantine ritual practices and wordings of the Creed as valid, it was rejected during the reign of Muscovite Grand Duke Basil II, the Blind.

Dmitry, a pretender to the throne of Muscovy, appearing almost 160 years later, wished to replace the seclusionist image of Russia as the last bastion of Christendom by his messianic vision of unifying Christendom and liberating Constantinople.

When he appears for the first time as Dmitry in Pushkin's drama, he sounds very determined, immediately introducing the historical option he is standing for. Let us listen to him:

"Father, I see no difficulties at all.
I am acquainted with my people's nature;
their faith is not expressed in zealotry,
the example of their tsar is sacred to them.
And tolerance, need I say, is even-handed.
In less than two years' time, I vouch to you,
all my people, all the Eastern Church,
will be obedient to the throne of Peter."

This fragment of the drama remains unchanged in the printed version except for the word Eastern being replaced by the word Northern. In my opinion, the reason

[32] O čom sa Puškin zhováral s cárom 8. septembra 1826? K otázke pred akoukoľvek špekuláciou treba uviesť kontexty: 4. apríla 1826 bol podpísaný rusko-anglický dohovor o Grécku – Petrohradský protokol. Celé leto toho roku prebiehala diplomatická komunikácia s Tureckom a 7. októbra 1826 sa ratifikovala Akkermanská konvencia, ktorou Nikolaj I. zastúpený Voroncovom donútil sultána k ústupkom. Dohoda otvorila ruským lodiam morské cesty a plavbu po Dunaji, Turci zároveň odstúpili aj Kaukaz.

Stretnutie cára s básnikom sa odohralo v Čudovom kláštore, kde sa kedysi formovala opozícia godunovskému sekluzionizmu. Puškina predchádzala povesť byronovca – helenofila, odporúčanie Karamzina a historická dráma, ktorá na téme nástupu Dimitrija na trón po Borisovi nastoľuje otázku orientácie ruského národa na scéne svetových dejín. Vzhľadom na tieto súvislosti možno predpokladať, že témou ich rozhovoru bola medzinárodná politika (vzťah Rusko – Grécko – Turecko).

of modification was Pushkin's effort to be as historically accurate as possible. We should also acknowledge Pushkin's evolution as a historian between 1825 and 1831. Such precision implies that in 1831 he had a deeper consciousness of the different histories of the Greek and Slavic parts of Byzantine Christendom. The southern part of the Orthodox world – the Greeks – had already accepted the Union of Florence some 150 years before the appearance of Dmitry. Therefore, according to the Pretender, only the northern part of the church – the Slavs – still had to do so. Moreover, by introducing an unusual adjective instead of the traditional opposition of Eastern–Western, Pushkin might have included both Poles and Russians in the term Northern Church, thus underlying that unity cannot be achieved by uniformization.

However, a closer religionist approach to that question has been neglected until now. The ecclesiastic problem has usually been simplified to a struggle of a Latin/Byzantine or Polish/Russian conflict, omitting other aspects of the problem. In Pushkin's understanding, Dmitry the Pretender is clearly a representative of a third (Uniat) tendency.

Grigory Otrepiev, alias Dmitry (1605-6) came from the Chudov Monastery (Miracle Monastery) to produce a miracle. For him and his supporters the "resurrection" of the assassinated infant Tsarevich is only a pre-requisite for another resurrection. Dmitry's position is not purely defensive if we consider his plan to liberate the city of Constantinople. He has the intention to do so as he is animated by the idea of the Union of Florence, persisting in his native Galicia and among Hungarian Uniats – remote both from Moscow and Rome.

The tragic conflict might have also resulted from the misunderstanding around 1600 between the Poles engaged in the local Brest-Litovsk Union (under Roman jurisdiction) and Dmitry, who was still a partisan of Florence (all Byzantine-rite Christians under the jurisdiction of Constantinople). Therefore, Dmitry clearly stands for a more pluralistic cultural concept of Christendom.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy číslo APVV-0619-10.